

Litteratur og Kritik.

J. O. Opel: *Der niedersächsisch-dänische Krieg. 3. Bd. Der dänische Krieg von 1627 bis zum Frieden von Lübeck (1629).* Magdeburg (A. & B. Faber) 1894. (749 SS.)

Ikke mindre end 15 Aar ligger imellem Udgivelsen af 2det og 3dje Bind af den nu afdøde Prof. Opels store Værk om den nedersachsiske-danske Krig. Sygdom hos Forf. har spillet sin Rolle for Forsinkelsen, men naar man ser hen til de overordentlig omfattende, til Grund liggende Studier, bliver denne ogsaa i og for sig forstaaelig. Prof. O. har øjensynlig ikke skyet nogen Anstrengelse for at benytte det arkivalske Materiale; Arkiverne i London, Haag, Brüssel, Wien, Berlin, München, Dresden og flere andre Steder have staaet til hans Raadighed enten ved personlige Undersøgelser eller ved Meddelelser derfra, men ikke mindst har dette gjaldt vort eget Rigsarkiv. I Henseende til Kilderigdom staaer Værket derved fuldt paa Højde med Gindely's ved hans Død afbrudte store Arbejde om Trediveaarskrigens Historie, og ingen af de senere Perioder af denne har hidtil fundet en Fremstilling, til hvilken man kan vende sig med lignende Tryghed. Det er muligt, at nogen trykt tysk Literatur er undgaaet Forf., men i det hele maa det dog siges, at han ogsaa for dens Vedkommende har faaet alt væsentligt med, navnlig fra den store Mængde lokale Tidsskrifter.

Ogsaa i en anden Henseende fortjener Værket ubetinget Anerkjendelse. Det er i god Forstand objektivt, bærer ikke

som saa mange andre tyske Arbejder om Trediveaarskrigen en bestemt Farve, præget af Tilslutning til en af de to religiøse Bekjendelser, der da kæmpede med hinanden. Derimod kan det ikke nægtes, at den samme Anke, der har kunnet rettes mod de to foregaaende Bind, ogsaa træffer det her foreliggende, en altfor stor Bredde, der ikke lader Forskjellen træde frem paa de vigtige og uvigtige Begivenheder og som ofte kvæler Indtrykkets Friskhed, og trods den uhyre Mængde interessante Detailler, der har staaet til Forf.'s Raadighed, er det ikke lykkedes ham at give sin Fremstilling hverken egentlig Farverigdom eller større dramatisk Liv.

Det er Tiden fra Begyndelsen af Aaret 1627 til Freden i Lübeck, som dette Bind behandler. For de særlig tyske Anliggender knytter Hovedinteressen sig til Udviklingen af Wallensteins Magtfulde, den derved vakte Misstemning mod ham, Kejserens og Spaniens Planer mod Nordtyskland og Østersøen og Oplosningen indenfor den nedersachsiske Kreds. For Danmarks Vedkommende handler Bogen om Kristian IV's Forsøg paa at holde Kampen oppe Syd for Elben efter Ulykken ved Lutter am Barenberge, dernæst om Tillys og Wallensteins Indfald i Halvoen, om Kongens Bestræbelser for at redde hvad der kunde reddes og endelig om Fredsforhandlingerne i Lübeck.

Ogsaa med de danske trykte Hovedkilder er Forf. bekjendt; han har baade benyttet Erslevs Udgave af Aktstykkerne til Rigsraadets Historie og den nye Udgave af Kristian IV's egenhændige Breve¹⁾, endvidere forskjellige mindre Bidrag til Krigens Historie, foruden selvfølgelig Jahns ældre Fremstilling. Dog er han, hvad der vel ogsaa er ret rimeligt, ikke i samme

¹⁾ Det sidste bør fremhæves ogsaa af den Grund, at en svensk Forf. — Prof. M. Weibull — i sit Festskrift fra ifjor, *Gustaf II Adolf och Christian IV 1624—1625*, Lund 1894, mærkelig nok kun citerer Molbechs Udgave. Om dette Skrift skal for øvrigt lejlighedsvis bemærkes, at det med sin Forf.'s stærke skandinaviske Sympatier og sin Velmenthed overfor Kristian IV langt fra tilstrækkelig har faaet den dybe Modsætning frem, der paa det behandlede Tidspunkt skilte de to nordiske Riger fra hinanden.

Grad, som Tilfældet er med Forholdene i Tyskland, gaaet ind paa at skildre Detaillerne af Krigen i Danmark og navnlig ikke af den Elendighed, som det fjendtlige Indfald fremkaldte paa Halvøen. Store Fejl har han dog ikke begaaet, kun virker det pudsigt, naar Slagelse henlægges til Fyn¹⁾. Det maa ogsaa siges, at Opels Bedømmelse af Kristian IV's Stilling i det hele træffer det rette; med megen Styrke og megen Sympati forsvarer han ham mod de Bebrejdelser, der baade af Datiden og senere ere blevne rettede mod ham for at have forsømt Hensynet til sine Forbundne og Trosfæller ved paa egen Haand at have sluttet Freden i Lübeck; han hævder, at disse Forbundne havde støttet ham saa slet, at det kun var naturligt, at han benyttede Omstændighederne til at redde sit eget Rige. Fra et dansk Standpunkt kan der jo heller ikke være Tale om i den Anledning at bebrejde Kongen noget; hans Brøde laa i Krigens iletindige Begyndelse.

Det er ikke her Hensigten at gaa ind paa mange Enkeltheder; kun to Punkter skulle fremdrages.

Det er bekjendt nok, at det habsburgske Huses Planer mod Østersøen spillede en meget stor Rolle i 1628, og disse Planer have i den nyere Tid fremkaldt flere indgaaende Specialundersøgelser²⁾, lige saa vel som Opel nu har behandlet dem. Hovedmomenterne i den habsburgske Politik vare Kejserens Ønske om at skabe sig en Flaade og Spaniens Bestræbelser

¹⁾ Naar derimod en Anmelder i Litterarisches Centralblatt 1894 S. 1527 har rettet den Bebrejdelse imod ham, at han ikke har forstaaet, at Nordtranders maa være Randers, er det Anm., der er paa Vildspor. Talen er om Landsbyen Nørretranders i Nærheden af Aalborg.

²⁾ Mares, Die maritime Politik der Habsburger in den Jahren 1625—28 (Mittheilungen des Instituts f. oesterreich. Geschichtsforschung Bd. 1—2). Reichard, Die maritime Politik der Habsburger im 17. Jahrh., Berlin 1867. Gindely, Die maritimen Pläne der Habsburger und die Antheilnahme Kaisers Ferdinand II. am polnisch-schwedischen Kriege während d. Jahre 1627—29 (Denkschriften d. k. Akademie d. Wissensch. zu Wien, Philos.-hist. Cl. Bd. 39).

dels for at understøtte Polen mod Sverig, dels for at unddrage Holland Handelen paa Østersøen ved at knytte Forbindelser med Hansestæderne. Det blev disses Utilbøjelighed hertil og Stralsunds af Kristian IV og Gustav Adolf støttede heltemodige Kamp mod Wallensteins Angreb, der bragte de store Planer til at strande. Men hvad der hidtil ikke har været fremdraget, hverken af Opel eller andre, er, at de habsburgske Planer ogsaa vare rettede mod Nordsøen, og at de her faldt sammen med Kejserens, Wallensteins og Spaniens Forhandlinger med Hertug Frederik III af Gottorp¹⁾.

Hertugen af Gottorp havde ikke støttet Kristian IV, da Ulykkerne brød ind over Hertugdømmerne og Kongeriget. Han holdt sine Tropper tilbage, da de Kejserliges og Ligisternes Hær rykkede over Elben i Juli 1627. Der bør dog til Undskyldning for hans Fremgangsmaade ses hen til, at han virkelig havde Ret, da han gjorde gjældende, at han fra Begyndelsen af Krigen havde reserveret sig mod at optræde mod Kejseren; Aktstykker i Rigsarkivet vise, at han kun paa den Betingelse havde underskrevet Lauenburgrecessen af 25. Marts 1625, der blev Udgangspunktet for Bruddet. Han desavouerede ogsaa sin Broder Hertug Adolfs Forhandlinger med Wallenstein om Overdragelsen til ham af Flensborg Amt. Men Neutralitet fuldt ud bevarede han ikke. Det er faktisk, at han i Foraaret 1628 gav Wallensteins Øverstkommanderende paa Halvøen Torqvato Conti de Oplysninger, han kunde skaffe, om Kristian IV's tilsigtede Angrebsplaner mod Hertugdømmernes Østkyst, og at en Afsending fra ham til Kejseren havde Ordre til at love denne Sikkerhed mod mulige danske Anfald. Imidlertid havde han set sig i høj Grad skuffet i sine Forhaabninger om, at hans Lande skulde unddrages Krigens Byrder. Trods Løfterne fra Wallensteins Side om Frihed for Besværinger og trods de Salvaguardiebrevne med den kejserlige Ørn, der opsloges forskjellige Steder i de gottorpske Besiddelser som Værn for deres Ukrænkelighed, tyngede Indkvarteringerne forfærdelig her lige saa vel som i den kongelige Del. En

¹⁾ Jeg har dog selv antydnet dette Forhold i min Artikel om denne Hertug i Dansk biografisk Lexikon V, 331.

gottorpsk Opgjørelse vistnok fra Efteraaret 1627 regner den kejserlige Styrke i Hertugdømmerne til over 23 600 Md. Fodfolk foruden 14 Kompagnier Rytteri og anslaaer Udgifterne til deres Underhold for 6 Maaneder „efter den gjorte Ordinans“ til henved 2 Mill. Rdl. En udateret Klage fra Overhofmesteren og Kansleren Ægidius v. d. Lancken udmaler, hvorledes Kompagnier paa 25—30 Md. ere forsynede med Officersstabe, som om de vare komplette, og „Traktamentet“ beregnes, som om der var 300 Md. Menige¹⁾. Hertugens Politik gik under disse Forhold ud paa at opnaa saa megen Lindring som muligt²⁾. Men ved Siden deraf havde hans Interesse længe før Krigens Udbrud været optaget af at udvide Handelen paa hans Yndlingsby, det 1619 grundlagte Friedrichsstadt. Disse to Hensyn spillede nu ind i hans Forhandlinger med Wallenstein 1628.

Ikke for intet havde denne i Jan. 1628 ladet sig tillægge Titel ikke alene af det baltiske, men ogsaa af det oceaniske Havs General. Det oceaniske Hav var Nordsøen, det store Hav i Modsætning til Indhavet Østersøen. Og som den Station, hvorfra hans Herredømme over Nordsøen skulde udgaa, havde han valgt Friedrichsstadt. Der havde allerede i flere Aar været Forhandlinger mellem Hertugen og den spanske Statholderinde i Brüssel om Handelen paa denne By; nu optog Wallenstein disse Forhandlinger, men knyttede dertil Bestræbelserne for at oprette en kejserlig Flaade. Han benyttede dertil to Befuldmægtigede Dominikanerpateren Nicolaus Janssen og Gabriel de Roy, der førte Titel af commissarius generalis commerciorum imperii³⁾. Begge opholdt sig i Aug. og Septbr.

¹⁾ Aktstykk. i Rigsark. Jvfr. om det sidste Forhold P. Lauridsens Afhandling: Bidrag til Haderslev Amts Historie og Beskrivelse i Sønderjydske Aarbøger 1891 S. 280.

²⁾ Jvfr. Gindely, Waldstein II, 91 ff.

³⁾ Se om den førstes tidligere katholske Propaganda i Danmark Bricka og Fridericia, Christian IV's egh. Breve I, 321, og om den sidstes senere Virken i den spanske Handels Tjeneste Fridericia, Dann. ydre polit. Hist. 1629—60 I, 150 f. Jeg har urigtig i den ovfr. anf. Artikel i Biograf. Lexikon betegnet Janssen som Jesuit.

1628 i Friedrichsstadt og gjorde herfra Hertugen detaillerede Forslag. Wallenstein vilde i Følge disse paa forskjellige Steder af Slesvigs Vestkyst, men især i den nævnte By, lade bygge 24 Krigsskibe, for saa vidt som Hertugen for sin Part ogsaa vilde bygge saadanne; Skibene skulde dog tillige kunne bruges i Koffardifart. Men ved Siden deraf skulde der i Friedrichsstadt oprettes et Saltkompagni; dets Skibe skulde føre Korn derfra til Spanien og føre Salt tilbage fra dette Land til Wismar. Man ser, hvorledes Nordsø- og Østersøplanerne stod i nøje Forbindelse med hinanden; Wismar var den Østersøby, som Wallenstein maaske stærkest havde kastet sit Øje paa som Flaadestation og Handelsby, og den laa jo territorielt indenfor Omraadet af hans eget nye Hertugdømme Meklenburg. Til Gjengjæld stillede nu Janssen og de Roy Hertugen Lettelser i Indkvarteringen i Udsigt, saa fremt han vilde gaa ind paa at medvirke til de omtalte Planer. I og for sig havde disse næppe heller noget afskrækkende for Frederik III; vel vilde han ganske vist derved endnu yderligere krænke Neutraliteten overfor Kristian IV, mod hvem Krigsskibene sikkert skulde benyttes, men paa den anden Side kunde det hele fremme hans Politik, saa vel hans kommercielle som den, der gik ud paa at frigjøre hans Land. Der foreligger ogsaa Optegnelser af hans betroede Minister Ægidius v. d. Lancken, hvorefter der skulde underhandles paa det foreslaaede Grundlag, men man burde allerførst have Wallensteins egen Underskrift paa Løfte om Indkvarterings Ophør undtagen paa nødvendige Steder, og dér burde Hertugen da have den civile Myndighed over Garnisonerne; desuden forlangtes forskjellige Lettelser med Hensyn til Skibenes Størrelse og Kejserens Konfirmation paa Aftalerne. Imidlertid blev hele Sagen til intet, snart kom Fredsunderhandlingerne imellem; men den har dog sin Interesse som Led baade i de habsburgske maritime Planer og i den gottorpske Politik i det 17de Aarhundrede. Stadig holdt denne sig Muligheder aaben.

Det andet Punkt, som her skal omtales, gjælder Fredsunderhandlingerne i Lübeck. Forf. slutter sig her bestemt til den Opfattelse, som Anm. i sin Tid har gjort gjældende, at

Fredsunderhandlingerne have haft en hemmelig Historie, foranlediget ved Wallensteins Bestræbelser for at komme til en Afslutning paa langt gunstigere Betingelser for Danmark end dem, som der fra først af officielt var Tale om fra Kejsers Side, og at de hemmelige Forhandlinger have været det afgjørende Moment i hele Situationen. Opel har som Bevis paa Wallensteins Stemning og Hensigter for første Gang fremdraget en Skrivelse fra ham til Kejseren, dat. Güstrow 20. Febr. (ny St.) 1629. Wallenstein tilraader i den meget bestemt Freden; han fremhæver, at en saadan à tout prix ønskes af de danske Rigsstænder, særlig af de Adelige, som have Godser i Jylland og som se disses fuldstændige Ruin for Øje og tilmed frygte Tabet af deres Privilegier, hvad enten Kongen eller Kejseren vinder. Kristian IV vil derimod ikke en Fred, uden at han faar sine Lande tilbage; thi han haaber ved Hjælp af sine Forbundne at tilbageerobre dem og med det samme at gjøre sit Kongerige arveligt; derfor er ingen Fred mulig, hvis man ikke giver Jylland, Slesvig og Holsten tilbage, men gjøres dette, vil Kongen ikke alene slutte Fred, men ogsaa med hele sit Hus slutte Forbund med Kejseren; hurtig bør man imidlertid gjøre dette Tilbud og se hvad Resultatet vil blive. Det skal her bemærkes, at hvad Wallenstein anfører om Kongens Planer med Hensyn til en Forfatningsforandring i Danmark ikke har noget Tilknytningspunkt i andre Kilder, men Brevet er i høj Grad karakteriserende for dets Affatters Politik, der væsentlig lededes af Frygten for, at Gustav Adolf skulde forbinde sig med Kristian IV og navnlig anfægte hans egen Besiddelse af Meklenburg. Kejseren gik imidlertid ingenlunde strax ind paa sin Feltherres Tanker, han vægrede sig bestemt ved at samtykke i Tilbagegivelsen af de erobrede Landsdele uden stor Pengeerstatning. Men Wallenstein veg paa Trods heraf ikke tilbage fra sine Hensigter. Det kan nu her med Sikkerhed godtgjøres, at han allerede den 2. Marts — samme Dag som officielt vidtgaende Fordringer stilledes fra kejserlig Side og endnu før de vare overleverede — har ladet de danske Kommissarier i Lübeck vide, at han ikke mente det saa alvorligt. Anm. har i sin

Tid (Danmarks ydre polit. Hist. I, 47 f.) fra Arkivalier i Dresdener Arkivet godtgjort, at de hemmelige Forhandlinger vare begyndte i første Halvdel af Marts. Han kjendte dengang ikke et Brev, som Kommissarierne Kristian Friis, Jakob Ulfeldt og Albert Skeel allerede den 5. Marts skrev fra Lübeck til Statholderen Frands Rantzau¹⁾. I Følge dette havde Wallensteins Subdelegerede Generalvagtimesteren Hannibal v. Schaumburg den 2. Marts om Aftenen Kl. 4 ladet dem vide, om to af dem samme Aften vilde mødes med ham; i en Sammenkomst en Time senere meddelte han dem da efter Wallensteins Vilje og Befaling, at „efterdi han formærkede, der vilde forløbe allehaande, som denne Traktation kunde forhindre, og iblandt andet de Punkter, som os samme Aften skulde leveres, vilde blive haarde og svære, om vi ikke da vilde lade os befalde, at han hemmelig à part med os talte“; de skulde ikke bryde sig om Punkterne, thi Wallenstein vilde ikke staa paa en Del af dem. De danske Kommissarier erklærede sig strax villige til Forhandling og lovede at holde Tavshed dermed, da de formodede, at der var Uenighed derom. Schaumburg sagde da, at han næste Dag vilde rejse til Wallenstein i Güstrow og komme igjen om 4 Dage, og svor paa, at Feltherren arbejdede ivrig hos Kejseren paa Fred. Saaledes vare de hemmelige Underhandlinger aabnede, og naar Opel synes at mene, at Kristian IV foreløbig ikke har faaet nogen Besked derom, da strider det ikke alene med Brevet til Frands Rantzau, men ogsaa udtrykkelig med Tilføjelsen i det om, at de have skrevet til Kongen om Sagen. Det er desuden lykkedes at finde selve de Artikler, som efter 3—4 Ugers Forhandlinger formuleredes som aftalte mellem Schaumburg og de danske Raader, og som hidtil kun kjendtes af Antydninger af Ægidius v. d. Lancken i Breve til Kurfyrsten af Sachsen. De ere daterede 29. Marts (g. St.) og gaa væsentlig ud paa følgende: Der sluttes et evigt Venskab mellem Kejseren og Kristian IV; den sidste lover ikke at blande sig i det romerske Riges Sager, for saa vidt som det angaar

¹⁾ Danske Kongers Hist., Fasc. 88 b.

Kejseren, ikke at gjøre Indgreb i demes Regering og ikke at anmasse sig noget Stift og Ærkestift; til Gjengjæld forpligter Kejseren sig til ikke at blande sig i Kongens Kongeriger eller hvad der hører hans Souverainitet til. Kejseren tilbagegiver Kongen Jylland, Slesvig og Holsten uden Erstatning, kun med Forbehold af sin Lensret over Holsten. Fangerne løsgives. I Freden optages paa den ene Side Spanien, Polen og de tyske Fyrster, paa den anden Side Frankrig, England, Sverige og de forenede Nederlande, hvis de ønske det. Kongen indrommer det gottorpske Hus Femern og giver Afkald paa alle andre Fordringer i og udenfor Riget, som kunne stamme fra Krigen. Endvidere hedder det, at omendskjønt Kristian IV indstændig har forlangt, at det udtrykkelig skulde indrykkes i Traktaten, at Kejseren ikke vil besvære nogen Fyrste eller Stand imod hvad der er Ret, saa vil han dog ikke fastholde det, men nøjes med sin Tillid til, at Kejseren uden en saadan Erklæring ikke vil besvære nogen¹⁾. Det var disse Artikler, som Kristian Friis og Albert Skeel overbragte til Kongen, og som blev Grundlag for den endelige Fred.

At en fremmed Forsker skulde have udtømt vort Arkiv, vilde være en urimelig Fordring, og at hans Arbejde saaledes kan suppleres, er derfor ingen videre Anke. Trods Værkets formelle Svagheder fortjener det i høj Grad Ros for den overordentlige Flid, som ligger til Grund for det, og det maa kun beklages, at dets Forf. saa kort har overlevet Fuldendelsen af sit store Arbejde.

J. A. Fridericia.

¹⁾ Artiklerne findes i Rigsark. . Lübeck, Fredsforhandlingerne 1629.